

I. ULUSLARARASI Türk Dünyası'nda KÜLTÜR VE DEĞERLERİN İZLERİ SEMPOZYUMU

29 Nisan 2026

**Hazar Üniversitesi
Bakü/Azərbaycan**

BİLDİRİLER KİTABI

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Muhammed Alparslan KARTAL

Doç. Dr. Meleyke MEMMEDOVA

Dr. Feride SEYİDOVA

TÜRK DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATI VƏ TÜRK DÜNYASINDA REGIONAL İNTEQRASIYA PROSESLƏRİNİN GEOSİYASİ ƏHƏMİYYƏTİ	686
<i>Dr. Həmidə ƏHMƏDOVA</i>	
KLASSİK ŞƏRQ ƏDƏBİYYATINDA MÜRŞİD–MÜRİD MÜNASİBƏTLƏRİNİN FƏLSƏFİ-PSİXOLOJİ ASPEKTLƏRİ	693
<i>Dr. Mehriban MÖVLAMOVA</i>	
YUSİF BALASAQUNLUNUN “QUTADĞU BİLİG” ƏSƏRİNDƏ ATALAR SÖZLƏRİ VƏ ŞEİR NÜMUNƏLƏRİ	702
<i>Dr. Maya Murad HƏSƏNLİ</i>	
SINIRLARI AŞAN KÜLTÜRƏ: UNESCO SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS LİSTESİ BAĞLAMINDA TÜRK DÜNYASININ ORTAK MİRASI	714
<i>Dr. Nesrin YILDIRIM</i>	
ƏNASİR-İ ƏRBƏA (DÖRD ƏNNSÜR): TÜRK TƏSƏVVÜF ƏNƏNƏSİNDƏ TƏBİƏT ELƏMENTLƏRİNİN DƏYƏRLƏRƏ ÇEVRİLMƏSİ	715
<i>Dr. Qadir SƏFƏROV</i>	
“KÂFİR HALİL” VE “ANA” ESERLERİNDE İDEAL ANNE VE SEVGİLİ KIZ ARKETİPLERİ: KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ	716
<i>Dr. Reşad HASANOV</i>	
ORTA ƏSR TÜRK-İSLAM ALİMLƏRİNİN ƏLYAZMA İRSİNİN DÜNYA ELMİNİN İNKİŞAFINDA ROLU	727
<i>Dr. Sevinc BAYRAMOVA</i>	
“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD”UN MÜQƏDDİMƏSİNDƏKİ QORQUD ATA DEYİMLƏRİNİN FƏLSƏFİ SEMANTİKASI	741
<i>Dr. Sevinc QASIMOVA</i>	
İRAQ-TÜRKMAN MƏTBUATINDA İBRAHİM DAQUQİNİN XİDMƏTLƏRİ	749
<i>Dr. Şahanə ŞAHBAZOVA</i>	
“KOBLANDI BATIR”, “KİTABİ-DƏDƏ QORQUD” VƏ “KOROĞLU” DASTANLARINDA QƏHRƏMAN TİPLƏRİ VƏ EPİK PARALEL-LƏR	756
<i>Dr. Xəlidə MƏMMƏDOVA</i>	
“TÜRK ƏLİFBASI” DƏRSLİYİ	767
<i>Dr. Sabirə BAYRAMOVA</i>	

- Füzuli, Məhəmməd. (2005) *Əsərləri. I cild (Altı cildə)*. Bakı: “Şərq-Qərb”.
- Füzuli, Məhəmməd. (2005) *Əsərləri. V cild (Altı cildə)*. Bakı: “Şərq-Qərb”.
- Xətai, Şah İsmayıl. (2005) *Əsərləri*. Bakı: “Şərq-Qərb”.
- Məmmədov, Zakir. (1994) *Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi*. Bakı: “İrşad”.
- Məmmədov, Zakir. (1969) *Eynəlqızat Miyanəci (Həyatı, yaradıcılığı və fəlsəfəsi)*. Bakı: “Elm”.
- Mövlanə Cəlaləddin Rumi.(2007) *Mənəviyyat məsnəviləri*. (Tərcümə edən: S.Şirinov). Bakı: “Şərq-Qərb”.
- Nəsimi, İmadəddin. (2004) *Seçilmiş əsərləri. I cild (İki cildə)* Bakı: “Lider”.
- Sührəvərdi, Şəhabəddin.(1989) *İşıq heykəlləri (Heykəlin-nur)*. Tərcümə edən: Z. Məmmədov. Bakı: “Elm”.
- Şimmel, Annemari.(2001) *İslamın mistik boyutları*. İstanbul: “Kabalıcı”, 2001.

YUSİF BALASAQUNLUNUN “QUTADĞU BİLİG” ƏSƏRİNDƏ ATALAR SÖZLƏRİ VƏ ŞEİR NÜMUNƏLƏRİ

Dr. Maya HƏSƏNLİ

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

mayaaxundova93@gmail.com, *ORCID: 0009-0002-4535-7831*

Xülasə

Yusif Xas Hacib Balasaqunlunun “Qutadğu bilig” əsəri türk xalqlarının ortaqlıq yazılı ədəbi abidələri sırasında xüsusi yerə malikdir. İlk türkdilli məsnəvi olan “Qutadğu bilig” qədim türk inanclarının, adət-ənənələrinin, davranış qaydalarının, siyasi düşüncəsinin, mədəniyyətinin, dilinin, dünyagörüşünün daşıyıcısı olmaqla yanaşı Mahmud Kaşğarlının “Divani-lügət-it-türk” əsəri kimi qədim türk şeir nümunələrinin və atalar sözlərinin ecazkar mühafizəsidir. Yusif Xas Hacib Balasaqunlu ensiklopedik biliyə malik olduğunu əsərdə təbiəşünaslıq, astronomiya, ilahiyyat, hüquq, politologiya və b. elm sahələrinə aid verdiyi məlumatlarda göstərir. Eyni zamanda qədim türk atalar sözlərindən, eləcə də adları bu günümüzdə məlum olmayan qədim türk şairlərindən nümunələr verməklə əsərini öz təbirincə desək, “süsləyərək” türk folkloruna və poeziyasına dərinlikdən bələd olduğunu sübut edir. “Qutadğu bilig”də müəllifin “*bilikli hakim*”, “*bilikli şair*”, “*bilikli şəxs*”, “*şair*”, “*insanların seçkini*”, “*ağıllı kişi*”, “*yaşı ötmüş kişi*”, “*ağıllı ər*”, “*doğruluqla bu dünyanı tutmuş ər*”, “*bilik verən insan*” və b. adlandırmalarla yad etdiyi türk bilginlərinin müxtəlif mövzularda hikmətli fikirləri yer alır. Bununla da sənətkar həm əsərin bədii

gücünü artırır, həm də fikirlərini daha dolğun şəkildə oxucularına çatdırır. Əlbəttə ki, bu şeir nümunələri içərisində Yusif Balasaqunlunun özünə aid beytlərin olduğu da istisna olunmur. “Qutadğu bilig”də yer alan “*Yaxşılıq qarımaz, onun ömrü ədəbidir*”, “*Soylu insan ölsə, soyu qalar*”, “*Tanrı verənə xalq heç vaxt mane ola bilməz*”, “*Ağıl Tanrı ehsanıdır*” və s. kimi atalar sözləri də türk təfəkkürünün dərinliyini göstərən dəyərli örnəklərdir. Tədqiqat işində “Qutadğu bilig” əsərində rast gəlinən atalar sözləri və şeir nümunələri araşdırılır, mövzular üzrə qruplaşdırılır. Bilik, elm, ağıl, ibadət, din, düzgün davranış qaydaları, yalan danışmaq, yaxşılıq, dürüstlük, əxlaq, səbr haqqında verilən beytlər əsərin süjet xəttinə uyğun olaraq seçilmiş nümunələr əsasında təhlil edilir.

Açar sözlər: Yusif Balasaqunlu, Qutadğu bilig, türk, atalar sözü, şeir

Proverbs And Poetic Samples In Yusuf Balasagunli's

“Kutadgu Bilig”

Abstract

The work “Kutadgu Bilig” by Yusuf Balasagunli occupies a distinguished place among the common written literary monuments of the Turkic peoples. As the first Turkic language masnavi, “Kutadgu Bilig” serves not only as a repository of ancient Turkic beliefs, traditions, behavioral norms, political thought, culture, language, and worldview, but also similar to “Divanü Lügati't-Türk” by Mahmud Kashgari as a remarkable preserver of early Turkic poetic samples and proverbs. Yusuf Balasagunli demonstrates his encyclopedic knowledge in the work through the inclusion of information related to various fields of science, such as natural sciences, astronomy, theology, law, and political thought. At the same time, by incorporating examples of ancient Turkic proverbs as well as poetic excerpts from early Turkic poets whose names have not survived to the present day, he “embellishes” his work using his own expression and proves his profound familiarity with Turkic folklore and poetry. In “Kutadgu Bilig”, the author presents the wise sayings of Turkic sages on various subjects, referring to them with designations such as “wise ruler”, “learned poet”, “knowledgeable person”, “poet”, “the chosen among people”, “intelligent man”, “elder”, “wise husband”, “one who has governed the world with justice”, “bearer of knowledge”. In doing so, the author enhances both the artistic power of the work and the clarity and depth with which his ideas are conveyed to the reader. It should also be noted that among these poetic examples, some couplets may belong to Yusuf Balasagunli himself. In “Kutadgu Bilig”, proverbs such as “Kindness does not age; its life is eternal”, “If a noble person dies, his lineage endures”, “What God grants cannot be hindered by the people”, “Wisdom is a divine gift” are valuable examples that reflect the depth of Turkic thought. This study examines the proverbs and poetic examples found in “Kutadgu Bilig”, classifying them according to thematic categories. The selected couplets addressing themes such as knowledge, learning, wisdom, worship, religion, proper conduct, falsehood, goodness, honesty, morality, patience, love, fate, health, youth, old age, and death are analyzed in accordance with the narrative structure of the work.

Keywords: Yusuf Balasagunli, Kutadgu Bilig, Turkic, proverb, poetry.

Giriş

Yusif Xas Hacib Balasaqunlunun “Qutadğu Bilig” məsnəvisi ortaq türk yazılı ədəbi abidələri sırasında tarix baxımdan Orxon-Yenisey abidələrindən sonra yaradılmış və bu günümüzdə məlum olan ikinci əsərdir. Prof. Muharrem Ergin Orxon abidələrindən, xüsusən də “Kül tigin” abidəsindən bəhs edərkən “*Türk ədəbiyyatının ilk şahəsəri*”, “*bir qövmi millət edəcəkdir əsər*” (Ergin, 2000, s. 15) kimi dəyərləndirirdi. “Qutadğu bilig” XI əsrdə türklərin İslam dinini rəsmi şəkildə qəbul etdikləri Qaraxanilər dövlətinin sərhədləri daxilində yaşamış, kimliyi türk düşüncəsi ilə yığılmış, İslam dininə və dünyəvi elmlərə dərinliklərlə bələd olduğunu əsəri ilə sübut edən Yusif Balasaqunlunun türk dünyasına bəxş etdiyi ikinci şahəsərdir. “Qutadğu bilig”in elm aləminə 3 nüsxəsi məlumdur. İlk aşkarlanan nüsxə 1439-cu ildə Heratda üzü köçürülülən əlyazmadır ki, hal-hazırda Vyana kitabxanasında mühafizə olunmaqdadır. İkincisi əlyazma isə ərəb əlifbası ilədir və 1896-cı ildə B.Mortiz tərəfindən Qahirədə tapılmışdır. A.A.Validovanın aşkar etdiyi üçüncü nüsxənin də ərəb əlifbası üzü köçürülmüşdür və 1913-cü ildə Özbəkistanın Namangan şəhərində aşkara çıxarılmışdır.

Yusif Balasaqunlu haqqında məlumatla ilk növbədə biz öz dilindən-əsərdə verdiyi bioqrafik faktlar vasitəsilə rast gəlirik. Müəllif yaşadığı yerin Quz-Ordu eli (yəni Balasaqun şəhəri) olduğunu qeyd edərək əsərini paytaxt Kaşqarda tamamladığını və xaqan Buğra Qara xana təqdim etdiyini bildirir. Bundan başqa əsəri bəyəndiyi üçün xaqanın ona sarayda vəzirlikdən sonra gələn yüksək vəzifə olan Xas Hacib təyin etməsi də müəllif haqqında öyrəndiyimiz əsas məlumatdır. Digər bir məsələ isə Yusif Balasaqunlunun əsəri neçə yaşında yazıb tamamlaması ilə bağlıdır. Müəllifin sözlərindən 60 yaşına hələ çatmadığını öyrənmiş oluruq:

“(365) Əlli yaşım mənə əlini vurdu,

Quzğun tükli başımı qu tükünə çevirdi.

Altmış yaşım indi mənə gəl deyir,

Əcəl pusqusuna düşməsəm, indi ora gedəcəyəm” (Balasaqunlu, 2006, s. 48).

Eyni zamanda əsər boyu dünyanın faniyini xatırlayır, qocalıqdan şikayət edərək gəncliyinin “uçan bulud kimi” (Balasaqunlu, 2006, s. 430) keçib getdiyinə təəssüflənir. “Qutadğu bilig” 6645 beytdən ibarətdir və 85 fəsilə ayrılmışdır. Əsərdə müəllif sadə bir süjet xətti qurmaqla əsas məqsədinin məsnəvi yaratmaqdan, bədii əsər ərsəyə gətirməkdən daha çox türk dövlətinə, türk insanına ədalətli idarəetmə, əxlaqlı insan modeli təqdim edir. Eyni zamanda qədim türk atalar sözləri və məsəllərdən bol istifadə etməklə, türk dilinin və türk təfəkkürünün dərinliyini, qədim türk insanının dünyagörüşünün genişliyini, mədəniyyətinin zənginliyini sərgiləyir. *Yusif Xas Hacib alim və şair olaraq şifahi ədəbiyyatın çox müxtəlif cəhətlərini böyük bir ustalıqla istifadə etmişdir*” (Kelimbetov, 2014, s. 204). Bununla yanaşı Yusif Xas Hacib Balasaqunlu “*bilikli hakim*”, “*bilikli şair*”, “*bilikli şəxs*”, “*şair*”, “*insanların seçkini*”, “*ağıllı kişi*”, “*yaşı ötmüş kişi*”, “*ağıllı ər*”, “*doğruluqla bu dünyanı tutmuş ər*”, “*bilik verən insan*” və b. adlandırmalarla yad etdiyi türk

bilgilerine aid müxtəlif şeir nümunələrindən, aforizmlərdən istifadə etməklə türk poetik düşüncəsinin genişliyini əks etdirmiş olur. “Qutadğu bilig” klassik divan poeziyası üslubuna uyğun olaraq ənənəvi girişlə- Tanrının, Hz.Məhəmməd peyğəmbərin, dörd xəlifənin və dövrün hökmdarı Buğra xanın mədhi ilə başlayıb planetlər və bürclər haqqında bildiklərini bölüşməklə davam edir. Sonda isə müəllif Tanrıya şükür edib ulu peyğəmbərə və xəlifələrə salamları əsərini tamamlayır.

Əsərdəki qəhrəmanların adları da təsadüfi deyildir, müəllif qədim türklərin müqəddəs varlıqları olan, sitayiş etdikləri Günəş və Ayı rəmzləşdirərək Gündoğdu və Aydoğdu obrazlarını yaratmışdır ki, bununla da dini inancların qədimliyi ilə xalqın çoxəsrlik keçmişini nümayiş etdirmiş olur. Görkəmli türkoloq alim Muhərrəm Ergin qədim türk yazılı abidələrinin oxunması və araşdırılması haqqında qeyd edirdi ki, bu iş “*hər türk üçün milli ibadətdir*” (Ergin, 2017, s. 24). Nəzərə alsaq ki, Yusif Balasaqunlunun “Qutadğu bilig” məsnəvisi 1069-1070-ci illərdə yazılıb və milli mənsubiyyətinə görə qədim türk-uyğur abidəsidir, bu fikir əsərin tədqiqinin əhəmiyyətini və həssaslığını artırır.

“Qutadğu bilig” əsərində müəllif 4 əsas qəhrəman obrazı yaratmışdır: Gündoğdu, Aydoğdu, Öydülmüş və Odqurmuş. Bu dörd obrazın adları xüsusi rəmzi mənalar kəsb edir. Gündoğdu dövlət başçısı, ədalətin rəmzidir. Yusif Balasaqunlu məhz onun timsalında ədalətli idarəetməni, dürüst və xalqın xeyrini düşünən dövlət başçısı modeli yaratmışdır. “*...hökmdar xalq qarşısındakı vəzifələrini yerinə yetirməyi Tanrı buyruğu olaraq görmüş, xalqına xidmət etməkdən qürur duymuşdur*” (Babayeva, 2024, s. 24).

Aydoğdu yaxşı təhsil almış, ağılı, bacarıq və qabiliyyətinin fərqi ilə olan və xalqına xeyir verməyə çalışan obrazdır. Biliyindən irəli gələn bir cəhəti də xüsusi diqqət cəlb edir. Tanımadığı, məlumatlı olmadığı yerə getməyə ehtiyat edir və özünə tanış axtarır ki, Gündoğdunun sarayında qulluq üçün əlaqə yaratsın. Burda biz Kösəmiş obrazı ilə rastlaşırıq. Əsərin 4 əsas qəhrəmanından başqa yalnızca Kösəmişin və əsərin sonunda Odqurmuşun vəfat xəbərini verən müridi Kumaru epizodik obrazları mövcuddur. Aydoğdu Kösəmiş ilə tanış olur və məhz onun vasitəçiliyi ilə saray hacibi ilə görüşüb Elikin hüsuruna çıxmaq şansı qazanır, nəticədə saraya vəzir təyin edilir. Burda Yusif Balasaqunlu “ağıllı adam” adlandırdığı şairin sözləri ilə fikrini daha tutarlı və əsaslı verir:

“(490): *Tanış olmayan nabalə adamın işi pis olar*

Əgər o, qələbəlik izdihama girsə,

Bilişi olmasa, halı pis olar.

Tanış olmayanlar kor kimidir

Əgər kişi heç vaxt gəlmədiyi elə gəlsə,

Gələn kimi utancaq olar, dili lal olar” (Balasaqunlu, 2006, s. 56).

1. Dünya malının faniliyi haqqında

Aydoldu səadətın, var-dövlətin rəmzidir. Əsərdə səadət, dünya malının faniliyi haqqında şeir nümunələri ilə də sıx rastlaşırıq. Səadətə bağlanan insana şair sözü ilə verilən nəsihətlərdən birinə baxaq:

“(712) Dövləti ürkək bir keyik san

Əgər gəlsə, tut ayağına cidar vur.

İnsan dövləti tuta bilsə, qaçmaz,

Əgər qaçsa, təkrar çətin tutasan” (Balasaqunlu, 2006, s. 72).

Səadəti aya bənzədən Yusif Balasaqunlu Aydoldu obrazı vasitəsilə oxucularına çatdırır ki, var-dövlət dolu ay kimidir, vaxtı gələr, yenə kiçilər. Ona görə də səadətə bel bağlamaq olmaz. Hətta əsərin onunda da eyni fikirlərə qayıdaraq fani dünyadan yalnızca “iki arşın bez” aparılacağını xatırladır və ardınca da “(6553) *çılpaq gəlmişəm, çılpaq da gedirəm*” deyir. Yusif Balasaqunludan sonra bu fikirlərə sufi şair Yunu Əmrənin yaradıcılığında:

“Ana bətnindən gəldik bazara,

Bir kəfən aldıq döndük məzara”, o cümlədən, türk divan poeziyasının nəhəng sütunu olan Füzulinin “Ənisül qəlb” qəsidəsində:

“Bəzərsən cismimi bica yerə əlvən libas ilə,

Gəlibsən lüt cəhanə, lüt edərsən tərək dünyanı” (Füzuli, 2005, s. 270)- beytlərində rast gəlirik.

Aydoldu ömrünün son günlərində oğlu Öydülmüşü yanına çağıraraq ona vəsiyyəət edərkən də dünyaya bel bağlamamağı, əliaçıq və mərhəmətli bir insan olmağa çalışmasını tapşırır. Axirətini fikirləşməyi unutmamasını deyərək Aydoldunun dilindən maraqlı bir şeir nümunəsi ilə qarşılaşırıq. Əsərin orijinal dilində “belgülüg” rədifli ilə təqdim olunan bu nümunədən aşkar görünür ki, aaba qafiyə quruluşlu heca vəznli, 11 hecalı təmiz türk poeziyasına məxsus dördlükdür:

“(1213) Kamug nenke vakt ol küni belgülüg

Nəfəs tın tokırka sanı belgülüg

Yıl ay kün keçər teg tiriglik keçər

Keçər kün keçürgey sini belgülüg” (Hacib, 2005, s. 284).

Tərcüməsi: Hər şeyin vaxtı var, günü bəllidir,

Bütün canlıların sanı bəllidir.

İl, ay, gün keçirsə, həyat da elə keçir,

Keçən günün səni aparacağı da bəllidir (Balasaqunlu, 2006, s. 105).

“Qutadğu bilig” də dünya malına aludə olmamaq haqqında digər şeir nümunələri və atalar sözlərinə də yer verilmişdir.

“(1307) İnsana mal yox, xoş əxlaq lazımdır,

Belə adam bütün yaxşı şeyləri əldə edər” (Balasaqunlu, 2006, s. 111).

Əsərin son fəsilərində Öydülmüş türki-dünya həyat yaşayan müdrik qohumu Odqurmuşu sarayda qulluq etmək üçün şəhərə gətirmək üçün razı salmağa çalışarkən ona xidmət etməyin qaydaları; alim, təbib, yuxu yozan, münəccim, şair, əkinçi, satıcı, heyvandar, sənətkar kimi peşə sahiblərinə necə münasibət göstərmək lazım olduğunu bəyan etməklə bərabər evlənərkən və övlad sahibi olarkən diqqət edilməsi vacib olan cəhətlərin başında yenə də əxlaqın gəldiyini bildirir.

2. Əxlaq və övlad tərbiyəsi haqqında

Yusif Balasaqunlu gözəl əxlaq haqqında olan düşüncələrini əsərdə bir neçə dəfə təkrarlamış, istər dövlət idarəetməsi, istərsə də ailə-məişət mühitində əxlaqın təmizliyinin əhəmiyyətindən bəhs açmışdır. Aydıldu ömrünün son günlərində oğlu Öydülmüş vəsiyyətini bəyan edərkən “təcrübəli kişi”nin dili ilə bildirir ki, başının hər zaman uca olması üçün insan əxlaqını qorumalıdır.

“(1337) Şərab içmə, əxlaqsızlıq etmə, özünü qoru,

İkisi də insana yoxsulluq donunu geyindirər.

Şərabdan insanın başına min bir günah gələr,

Səadət isə zinadan qaçar, əxlaqsızın üzünə tüpürər” (Balasaqunlu, 2006, s. 113).

Şərabın təsirilə insanın xoşagəlməz hala düşməsi haqqında Yusif Balasaqunlunun əsərinə daxil etdiyi digər bir şeir nümunəsinə də rast gəlirik. Belə ki, Öydülmüş atasının vəfatından sonra Gündoğdu tərəfindən imtahan edilərək qulluğa qəbul edilərkən saray əyanlarının - bəyin, vəzirin, sərkərdənin, Ulu Xas Hacibin, qapıçının, elçinin, katibin, xəzinədarın, aşpazın, saqıbaşının, xidmətçilərin xüsusiyyətlərini tərif edir. Növbə elçi (yalavac) göndərilməyə layiq olan insana lazım olan cəhətlərə gəldiyi zaman onun nəfsi bütöv, bilikli və içki içməyən biri olmalıdır fikrini müdafiə edir. Ardınca isə Kök-Ayukdan (baş məsləhətçi) şeir verir, içkinin bilik və ağılla düşmənlə olduğunu bildirir. Şeirin davamında isə qeyd olunur ki, insan nə qədər abırlı, əxlaqlı olmuş olsa belə, içki onun xasiyyətini mənfiyə dəyişib onu kobudlaşdırar, xoşbəxtliyini itirməsinə səbəb olar:

“(2656) Şərab mədəyə daxil olub sözü bayıra çıxarar,

Bu çıxan söz də təkrar insanı yandırar” (Balasaqunlu, 2006, s. 191).

Öydülmüşün dilindən verilən “Necə evlənəcəyini bəyan edir” fəslində “sınamış kişi”nin sözləri Dədə Qurqudun qadınlar haqqında fikirlərini yada salır. Dədə Qorqud qadınları dörd sinfə ayırır və onların içində “evin dayacağı” olanları, yəni əxlaqlıları Fatimə, Ayişə soyundan gələn arzuolunan xanımlar adlandırır:

“Qarılar dörd dürlüdür:

Birisi solduran sopdur

Birisi solduran topdur

Birisi evin dayağıdır

Birisi necə söylərsən bayağıdır” (Kitabi-Dədə Qorqud, 2004, s. 22).

“Qutadğu bilig”də də oxşar fikirlərlə “sınanmış kişi”dən verilən şəirdə rast gəlirik. Qadınları dörd növdə (əsil-nəcabətli, varlı, gözəl və namuslu) təsnifləndirərək namuslu qızla evlənənlərin xoşbəxtlik tapacağını bildirir.

“(4500) Əxlaqı dürüst olan adam gözəl görünür,

Qadının gözəlliyi hərəkətindədir, bunu bilən bilir

Ey hakim, namuslu qadın arzula,

Namuslu qadında o dörd şey birləşər” (Balasaqunlu, 2006, s. 303).

“Qutadğu bilig”də müasir dövr üçün mühafizəkar və bir qədər ziddiyyətli görünən fikirlərlə də rastlaşırıq. Yazıldığı dövrün adət-ənənələrinə uyğun olaraq, müəllif qadınların üzlərini gizli saxlamağı, onları evdə qapamağı lazımlı bilir. Maraqlıdır ki, əsərdə qız və oğul övlada fərq qoymadan bilik öyrətməyi, təhsil verməyi müəllif atalara məsləhət görür. Digər yandan isə qız övladının doğulmasını yaxşı hadisə hesab etmir.

“(4511) Ey dost-yoldaş, sənə qəti bir söz deyim,

Qız doğulmasa, doğulsa da yaşamasa yaxşıdır.

Qadını evdən bayıra buraxma,

Əgər çıxsə, doğru yoldan azar

Qadına hörmət elə, nə istəsə ver,

Qapını kilidlə, yad kişini evə qoyma” (Balasaqunlu, 2006, s. 304).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz misralar əsərdə Yusif Balasaqunlunun Öydülmüşün dilindən verdiyi öz düşüncələridir. Övlad tərbiyəsi haqqında danışarkən də müəllif atalar sözünə istinad edir. Müasir türk xalqlarında “qızını döyməyən dizini döyər” şəklində işlənən atalar sözünün qədim bir variantını əsərdə görmüş oluruq:

“(1223) Kimin oğlu-qızı ərköyün olsa,

Onun payına ağlamaq düşər” (Balasaqunlu, 2006, s. 106).

Yusif Balasaqunlu “Qutadğu bilig” əsərini qələmə almasında əsas məqsədini ifadə etmək məqsədilə bilik və idrakın faydalarına ayrı bir fəsil həsr edir və ağılı “qaranlıq gecənin çırağı” adlandırır, onu müşklə müqayisə edir:

“(312) Müşkü gizlətsən, ətrindən bilinər,

Ağılı gizlətsən, dilə verdiyi ülgüdən bəlli olar” (Balasaqunlu, 2006, s. 44).

3. Ağıl, bilik və elm haqqında

Yusif Balasaqunlu bilik və ağıl mücərrəd məfhumlarının izahını vermiş, biliyin sonradan qazanılan, təhsil, təcrübə, mütaliə vasitəsilə qazanıldığını, ağılın isə anadangəlmə xüsusiyyət olmasını Elik (Gündoğdu) ilə Öydülmüşün dialoqlarında açıqlamışdır. *“Ağıllı olmaq Tanrı vergisidir”, “Ağıl Tanrı ehسانıdır”* qədim türk atalar sözlərini bu fikirlərini daha əsaslı ifadə etmək üçün də nümunə olaraq əsərinə daxil etmiş, Öydülmüşün dili ilə vermişdir. Mükəllimin davamında isə Öydülmüş Elikə ağılın tərifini təsvir edərək *“Ağıl yaşda deyil, başdadır”* atalar sözünün qədim uyğur türkcəsindəki variantını verir: *“Ağlın əməli qoca, yaşısı gəncdir”* (Balasaqunlu, 2006, s. 146).

Klassik divan poeziyasında bir çox sənətkarın söz haqqında qiymətli fikirləri diqqət çəkməkdədir. Yusif Balasaqunlu ağılın tərifini verərkən onu sözlə əlaqələndirir və oxucularına nəsihətlərində türkcə bir atalar sözü olduğunu vurğulayır:

“(274) Kamalın bəzəyi dil, dilin bəzəyi sözdür,

İnsanın bəzəyi üz, üzün bəzəyi isə gözdür” (Balasaqunlu, 2006, s. 42)

Müəllif yenə həmin nəsihətlər fəslində *“bilikli kişi”*nin dilindən təqdim etdiyi şeir nümunəsində bilikli insanın olduğu yeri qiymətli etdiyini bildirərək alimə olan hörmətin böyüklüyünü göstərir:

“(262) Əgər biliksiz dördə yer tutsa,

Dör- eşik, eşik isə dör sayılar.

Əgər biz alimə eşikdə yer versələr,

Eşik dördən də yüksək və hörmətli olar” (Balasaqunlu, 2006, s. 41).

“Bilik qiymətdən düşməyən sərvətdir”, “Bilik və ağıl insan üçün cıdardır” kimi qədim türk atalar sözləri də *“Qutadğu bilig”*də yer alan xalq hikmətlərindəndir. Yusif Balasaqunlu bilik haqqında türkcə bir atalar sözü olduğunu vurğulayaraq 320-ci beytdə iki misralı, qafiyəli belə nümunə vermişdir:

“Ukuşluq kişike işi tap ukuş

Biligsiz kişike atı tap söküş” (Hacib, 2005, s. 140)

Göründüyü kimi əsərin orijinal dilində olan bu atalar sözü nümunəsi qafiyəlidir, müasir Azərbaycan dilində tərcüməsi isə *“ağıllı adamın yoldaşı ağıl, biliksiz adamın adı özünə söyüşdür”* kimi anlaşılır. Bu da qədim türk xalqlarının biliyə, ağıla necə dəyər verdiklərinin, əhəmiyyətini necə dərk etdiklərinin göstəricisidir.

“(156) Bilik bilən ərdən xəstəlik iraq olar.

Biliksiz kişi həmişə xəstə olar” (Balasaqunlu, 2006, s. 35).

4. Din və ibadət haqqında

“Qutadğu bilig” XI əsr yazılı ədəbi abidəsidir və qələmə alındığı dövrə uyğun olaraq da sadə süjet xətti ilə və İslam dininin yeni qəbul olunması, dildə ərəb-fars mənşəli sözlərin ağırlığının nisbətən

az olması səbəbilə təmiz türk dilində yazılmışdır. Dil və üslubu kimi əsərdə türk düşüncə tərzinin, dini inancının da üstünlüyü izlənilməkdədir. Belə ki, əsərdə Öydülmüş-Odqurmuş və Öydülmüş vasitəsilə Gündoğdu-Odqurmuş məktublama-dialoq xətlərindən aydın olur ki, İslam dininin müqəddəs kitabı olan “Qurani-Kərim”in əsaslarından təşəkkül tapan sufilik düşüncəsi, təsəvvüfi görüşlər və etiqadlar sorğu-sual, analiz mərhələsindədir. İslam dinini yeni qəbul etmiş türklərin düşüncə süzgecindən keçmə mərhələsindədir. Zəhidlik həyatı yaşayan, çillə çəkən Odqurmuş Gündoğdunun sarayında qulluq dəvətini qəbul etməyib dilini, gözlərini və qulaqlarını, haramdan, qeybətdən, şərdən qoruduğunu, ömrünü Allaha ibadətə həsr etdiyini bildirir. Gündoğdu isə mühakimənin dünyəvi düşüncəni təmsil edən tərəfini təşkil edir. Gündoğdu, yəni Elik Odqurmuşə nəsihət edir ki, çoxlu bilik qazanıbsa, işlətsin, hələ öyrənməyibsə, biliyini artırsın. Gündoğdu kamil biliyə yetişdikdən sonra ibadətə sonra başlamağı daha faydalı hesab etdiyini bildirir. Gündoğdunun dili ilə Yusif Balasaqunlu qeyd edir ki, ibadət təkəcə oruc tutmaq, namaz qılmaq deyil. Allaha ibadəti gizli etmək lazımdır. Şəhərə gəlib xalq xeyir vermək, möhtaclara kömək əli uzatmaq, yoxsula, dula, yetimə, acizə, kora, topala yardım etmək lazımdır. Gündoğdu Odqurmuşə məsləhət görür ki, *“ibadət etdim deyib ağılı itirmə, qəmlə özünü üzmə”*. Çünki, insanlardan uzaq qalıb qeybət etməmək çox asandır, əsas çətin olan isə cəmiyyət içində olub nəfsini qorumağı öyrənməkdir və öz hərəkətinlə bunu təbliğ etməkdir.

“(3243) Namazla oruc öz xeyrin üçündür,

Ancaq öz xeyrini düşünən xudbin olur” (Balasaqunlu, 2006, s. 227).

Gündoğdu zəhidlik yolunu seçən Odqurmuşə nəsihət edir ki, ibadət edərkən də biliyə əsaslansın, kor-koranə əhkamları icra etməyin faydasız olduğunu deyir. Yusif Balasaqunlu Gündoğdunun dili ilə verdiyi bu fikirlərini oxuculara fikrini daha ifadəli çatdırır və müsəlmanların cümə namazının “yoxsullar həccisi” adlandırıldığını qeyd edərək ibadəti də biliklə, elm yolu ilə icra etməyin daha çox savab qazandıracağını düşünür:

“(3223) Allah ibadətində bilik ilə yaxınlaş,

Bilik cəhənnəm qapısını möhürləyər.

Biliklə edilən ibadətin savabı çoxdur,

Kim biliksiz ibadət etsə, savab qazanmaz.

Biliksizin ibadət etməsindən,

Biliklinin yatmasının savabı daha çoxdur” (Balasaqunlu, 2006, s. 226).

Əlbəttə ki, müəllif mükəllimənin qarşı tərəfini-yəni Odqurmuşun dili ilə düşüncələrini də təqdim edərək doğru yol, düzgün yanaşma hansı olmalıdır fikrini seçməsi oxucunun ixtiyarına verir. Odqurmuşə görə əsl ibadət inzivaya çəkilib dünyanın bütün nemətlərindən üz çevirməklə, yalnız qalmaqla ediləndir.

“(3341) Xalqa qapısını tamamilə bağlamayınca

İnsan yaradan rəbbə ibadət edə bilməz

İnsan ibadətdən zövq ala bilmək üçün

Həvəsini, nəfsini içində bağlamalıdır” (Balasaqunlu, 2006, s. 233).

Odqurmuş insanlardan uzaq qalmasını, inzivaya çəkilməsini bu şəkildə əsaslandırır ki, tək qaldığı zaman Gündoğdunun nəzərdə tutduğu kimi xalqa xeyir verməsə də, heç bir canlıya zərəri də dəymiş olmur. Əksinə, ibadətdən zövq almaq üçün insan nəfsini boğub xalqla əlaqəsini kəsməlidir. Odqurmuş hətta ailə qurub oğul-qız sahibi olmaqdan da imtina etmişdir.

5. Səbr, tələskənlik və inadkarlıq haqqında

“Qutadğu bilig”də səbr və ona zidd anlayış olan tələskənliyin əlamətləri, səbrin məziyyətləri, tələskənliyin zərərləri haqqında olan fikirlərə də geniş yer verilmişdir. Səbr haqqında olan fikirləri də Yusif Balasaqunlunun əsərinin dəyərini artırmaqla bərabər türk təfəkkürünün dərinliyini ifadə edən cəhətlərdəndir. Tələskənlik və səbirli olmaq haqqında şeir nümunələri ilə yanaşı atalar sözlərinin mövcudluğu bu fikrimizin əsaslılığını sübut edir. Əsərdə səbrin tərifini və tələskənliyin fəsadlarını birinci olaraq Aydıldunun Elikin hüsuruna ilk dəfə çıxmağa hazırlaşması və saray hacibinin onu imtahan etməsi zamanı görürük. Kəsəmiş vasitəsilə tanış olduğu Hacib Aydılduya nəsihət edir ki, səbrlə gözləsin, fürsət yaranan kimi onu Gündoğduya təqim edib haqqında məlumat verəcək ki, onu ucuz saymasın. Bu məqamda şair sözünə Yusif Balasaqunlu yenə müraciət edir: “*Tələskənlik peşmançılıq gətirər*”, “*Qul səbrli olsa, bəylik mərtəbəsinə qalxar*” (Balasaqunlu, 2006, s. 63).

Aydıldu Elikin yanında imtahana çəkiləndə yenə də səbr haqqında fikirlərlə rastlaşırıq. Gündoğdu Aydılduya “bilikli adam”dan sitat gətirərək deyir ki:

“(631) Tələsən illərlə peşman olar

Tələsik iş həmişə çiy olar

Tələsik bişirilən aş yeyən xəstə olar” (Balasaqunlu, 2006, s. 66)

Əsərdə səbrin fəziləti ilə bağlı digər məqam Öydülmüşlə Elikin dialoqu zamanı verilmişdir. Maraqlıdır ki, yenə eyni məsəl təkrarlanır. Öydülmüş Gündoğdunun hüsuruna çıxıb qulluğa girdiyi zaman onun suallarını cavablandırır. Gündoğdu ondan “Bəyliyə layiq bir bəyin necə olmasını bəyan edir” fəslində bəyin bilikli, ağıllı və sayıq olması cəhətlərini xüsusi vurğulayaraq tələskənlik, gəvəzəlik və pis əməlin biliksizlik əlaməti olduğunu qeyd edir:

“(1998) Tələsik görülən işin nəticəsi acı olur,

Tələsik yeyilən aş, içilən su xəstəlik gətirir” (Balasaqunlu, 2006, s. 154).

Öydülmüşün dili ilə Yusif Balasaqunlu qeyd edir ki, bəy beş naqis xüsusiyyətdən qaçmalıdır. Bunların başında isə tələskənlik gəlir. Səbrin nə qədər vacib müsbət keyfiyyət olduğunu bildirdikdən sonra isə xəsislik, qəzəb, inadkarlıq və yalançılıqdan uzaq olmalıdır fikrini bildirir. Seçdiyimiz nümunələr göstərir ki, səbirli olmaq, tələskənlikdən qaçmaq haqqında olan bu türk

məsəlləri xalq arasında, xüsusən də bilikli insanların dilində çox yaygın olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, bu gün də müasir Azərbaycan dilində, folklorunda “Tələsən təndirə düşər”, “Səbir edən muradına yetişər”, “Səbir ilə halva bişər ey qora səndən, bəsləsən atlas olar tut yarpağından” və s. kimi məsəllər mövcuddur. İnadkarlıq haqqında da əsərdə verilən şair sözü-şeir nümunəsinə rast gəlirik:

“(2066) İnadkarlıq insan üçün ağır bir yükdür,

Ondan qurtul və onunla döyüş.

O, insana düşməndən çox pislik edər,

Demək inadkarlıq da düşməndir” (Balasaqunlu, 2006, s. 158)

6. Yaxşılıq və xeyirxahlıq haqqında

Əsərdə diqqət çəkən mövzulardan biri də yaxşılıq haqqında, xeyirxah əməllərin təbliği ilə bağlı verilən nəsihətlər, şeir nümunələri və atalar sözləridir. Türklərə aid bir atalar sözünü misal çəkərək müəllif göstərir ki, yaxşılıq etmək insana doğuluşundan xas olan xüsusiyyətlərdəndir.

“(881) Əgər yaxşılıq ananın ağ südü ilə insan ruhuna girsə,

O, ölənə qədər doğru yoldan çıxmaz” (Balasaqunlu, 2006, s. 83).

Qeyd etdiyimiz nümunədən başqa “*Yaxşılıq qarımaz onun ömrü əbədidir*”, “*Yaxşılıq nə qarıyar, nə yıpranar*” kimi atalar sözlərinə də rast gəlirik (Balasaqunlu, 2006, s. 131). Yaxşılıq haqqında “ağıllı insan”dan şeir nümunəsi də verilmişdir. Poemanın süjet xəttinin əsas istiqaməti olan vəzir Aydoldunun vəfat edərkən oğlunu Gündoğduya əmanət edir, onun tərbiyəsini ilə məşğul olmasını xahiş edir. Vədinə əməl edən Gündoğdu Öydülmüşü öz övladı kimi böyüdür. İllər keçir Öydülmüş həddi-bülüğa çatanda isə Gündoğdu düşünür ki, Aydoldu ona çox yaxşılıqlar edib, xidmətində layiqincə durub. Bunun qarşılığında isə yaşının çox gənc olmasına baxmayaraq “*yaşının azlığından başqa qüsurlar yoxdur*” deyərək onu sarayda qulluğa qəbul edir. Bununla da vaxtilə Aydoldudan gördüyü yaxşılığa yaxşılıqla cavab verərək onun oğlu gənc Öydülmüşə qarşı xeyirxah davranış sərgiləyir, vəfat etmiş sədaqətli xidmətçisinə isə vəfa borcunu ödəmiş olur:

“(1147) Kim ki öz axırını yaxşı etmək istəsə,

Qoy hər iki dünyanı xarab etməsin

Ey xoşxasiyyət insan, pislik etmə

Əməlinlə, sözünlə bu gün yaxşılıq et” (Balasaqunlu, 2006, s. 101).

Məsnəvi poemanın son fəsillərində müəllif yaxşılıq haqqında olan hikmətli fikirlərə yenidən yer verir. Belə ki, müdrik Odqurmuş Gündoğdunun üçüncü dəvətindən sonra saraya gəlib məsləhətlərini verərkən ölkəni ədalətlə idarə etmək, nəciblik və doğruluq haqqında biliklərini, təcrübələrini bölüşür. Bu zaman Öydülmüşə dünyanı gəzib dolaşmış Xitay karvanının tacirlər başçısından misal gətirərək hər nə qədər varlanıb nüfuz qazanmış olsa belə öz nəfsinə məğlub olmayıb, doğru yoldan azmadığı, yaxşılıq etməyi unutmadığı üçün təqdir edir:

“(5755) *Yoxsul və möhtac adam varlansa,*

Bütün yaxşı əməllərini yadırğayar,

Hakim olmamış adam hakim olsa,

Əli və dili ilə zülm edər” (Balasaqunlu, 2006, s. 380).

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, əsərin bu fəslində “(5774) *doğru söz sərt olur*”, “(5777) *doğru söz acıdır*” (Balasaqunlu, 2006, s. 381) atalar sözlərinə də rast gəlirik.

Öydülmüş dünya malına çox bağlandığını düşünərək saraydakı xidmətini yarımçıq qoyub özünü ibadətlə həsr etməyi düşünərkən Odurmuş ona vaxtilə Gündoğdunun etdiyi yaxşılığı xatırladaraq vəfasızlıq etməməyi məsləhət görür, “insanlıq yolunda yeriyən” bir müdrikdən sitat verir:

“(5796) *Kimin çörəyini yesən, onun işini gör,*

Getdikcə vəfalı ol, çörək halalın olsun.

İnsan duz-çörək haqqını gözləməlidir,

Duz-çörək verənə can verməlidir” (Balasaqunlu, 2006, s. 382).

Maraqlıdır ki, müəllif ərəb atalar sözünə də yer vermişdir. Odqurmuş Öydülmüşə verdiyi məsləhətlərini daha kəsərli etsin deyə vəfalı olması, ona edilən yaxşılığı unutmayıb yaxşılıqla qarşılıq verməsini lazım bilib yuxarıda qeyd etdiyimiz fikirlərinin ardınca ərəb dilində söylənmiş bir məsəllə sözlərini daha kəsərli izah edir. Bildirir ki, əslə yaxşı olan insanın əməlləri də xarakterinə uyğun olaraq nəcib olur:

“*Hər kəsin hərəkəti onun əslinə şahiddir,*

Hərəkəti nədirsə, əslə də odur” (Balasaqunlu, 2006, s. 383).

Nəticə

Beləliklə, təhlil etdiyimiz nümunələr göstərir ki, “Qutadğu bilig” məsnəvisində yer almış atalar sözləri, müəlliflərinin adı konkret olaraq çəkilməyən şeir nümunələri və aforizmlər əxlaqi-didaktik mahiyyət kəsb edən bədii əsərlə yanaşı, elm, bilik, sevgi, din haqqında yazılmış ortaqlıq türk yazılı ədəbi abidəsidir. XI əsrin böyük mütəfəkkiri, ensiklopedik biliyə sahib olan Yusif Xas Hacib Balasaqunlunun 6645 beytə sığdırmağa çalışdığı hikmətli fikirləri on əsr əvvəl türk təfəkkürünün dərinliyini, dilinin zənginliyini və imkanlarını sübut edən, türk poetik düşüncəsinin genişliyini özündə ehtiva edən bu günümüzdə, eləcə də gələcəyimizə bəxş etdiyi qiymətli mirasıdır.

Ədəbiyyat

Babayeva, E. (2024). “Kutatgu bilig”de yaşam felsefesi ve çağdaşlık. *Жусун Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук Университетинин Жарчысы*, 21-34.

Balasaqunlu, Y. (2006). *Qutadğu bilig*. Bakı: Avrasiya press.

Ergin, M. (2017). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi yayınları.

Füzuli, M. (2005). *Əsərləri. 6 cildə. IV cild*. Bakı: Şərq-Qərb.

Hacib, Y. H. (2005). *Kutadgu bilig*. İstanbul: Kabalcı yayınevi.

Kelibetov, N. (2014). *Türk halklarının ortak edebi eserleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Kitabi-Dədə Qorqud. (2004). Bakı: Öndər nəşriyyat.

SINIRLARI AŞAN KÜLTÜR: UNESCO SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS LİSTESİ BAĞLAMINDA TÜRK DÜNYASININ ORTAK MİRASI

Dr. Nesrin YILDIRIM

nesrin.yildirim1@hotmail.com, ORCID: [0000-0001-5903-6655](https://orcid.org/0000-0001-5903-6655)

Özet

Kültürel miras, toplumların tarihsel süreç içerisinde ürettikleri maddi ve manevi değerlerin kuşaklar arası aktarımını sağlayan temel bir hafızayı temsil etmektedir. Somut olmayan kültürel miras ise yalnızca geçmişin izlerini taşıyan bir unsur değil, aynı zamanda toplumsal kimliğin yeniden üretildiği dinamik bir kültürel süreç olarak değerlendirilmektedir. Kültürel mirasın korunması, tarihsel sürekliliğin sağlanması ve kolektif kimliğin sürdürülebilirliği açısından hayati bir öneme sahiptir. Kültürel miras, geçmiş ile bugün arasında kurulan süreklilik ilişkisini somutlaştıran ve tarihsel bilinci besleyen temel bir unsurdur. Kültürel mirasın korunması ve yaşatılması, yalnızca kültürel bir sorumluluk değil, aynı zamanda toplumsal sürdürülebilirliğin bir gereğidir. Kültürel mirasın uluslararası platformlarda tanınması, kültürel diplomasi ve kültürlerarası etkileşim açısından stratejik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışma, UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer alan unsurlar üzerinden Türkiye ile Türk devletleri arasındaki ortak kültürel mirası incelemeyi amaçlamaktadır. Küreselleşme süreciyle birlikte kültürel değerlerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması giderek daha fazla önem kazanırken, somut olmayan kültürel miras unsurları toplumların kimlik inşasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Türk dünyasına ait ortak kültürel değerlerin uluslararası platformlarda görünürlük kazanması, kültürel süreklilik ve ortak aidiyet duygusunun güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Çalışmada, UNESCO listesine kayıtlı Nevruz, Dede Korkut ve Nasrettin Hoca'nın sözlü mirası, minyatür sanatı, el işçiliği, çeşitli zeka oyunları, yeme-içme kültürü, dokuma gibi müşterek kültürel unsurlar ele alınmıştır. Bu unsurların farklı coğrafyalarda benzer biçimlerde yaşatılması, Türk dünyası içerisinde tarihsel ve kültürel bağların sürekliliğini ortaya koymaktadır. Araştırma, söz konusu miras unsurlarının ortaya çıkışı, yayılımı ve günümüzdeki temsilleri değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye ile Türk devletleri arasında somut olmayan kültürel mirasın ortak bir hafıza alanı oluşturduğunu ve bu mirasın kültürel etkileşimi güçlendiren önemli bir unsur olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak çalışma, somut olmayan